

2. ЕКОЛОГІЯ ДОВКІЛЛЯ

УДК 332.3 Проф. В.М. Другак, д-р екон. наук – Державна екологічна академія післядипломної освіти та управління

ЕКОЛОГІЯ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ В СИСТЕМІ СУСПІЛЬНИХ ЗЕМЕЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ УКРАЇНИ

Обґрунтовано, що екологія землекористування має бути виділена в особливий блок у системі земельних відносин через специфіку землі як своєрідної еколого-технологічної категорії суспільних інтересів. Запропоновано земельні інтереси, які виникають у суспільстві, розподілити на дві групи: еколого-технологічні інтереси та соціально-економічні інтереси.

Ключові слова: землекористування, екологія землекористування, суспільні інтереси, еколого-технологічні інтереси.

Постановка проблеми. У своїй сукупності властивостей земельні ресурси виступають як багатофункціональний фактор відтворювального процесу: предмет праці та засіб виробництва в сільському і лісовому господарстві; природний ресурс і носій корисних копалин; просторовий базис усієї сукупності форм і видів суспільної діяльності; територіальна основа державності та національного самовизначення. Усе це означає, що земля, по-перше, є предметом інтересу всіх, без винятку, категорій, груп і прошарків населення; це складний вузол загальнонаціональних, групових (відомчих, територіальних) та індивідуальних (приватних) взаємних претензій. Звідси і відносини у сфері освоєння та використання земельного фонду мають всезагальний універсальний багатосуб'єктний, багатомірний і багаторівневий характер. По-друге, земля як економічна категорія бере участь у відтворювальному процесі й у сферах розподілу, обміну та споживання. Так, через механізм оподаткування землекористування реалізують суспільні функції перерозподілу земельної ренти. Той чи інший ступінь інфраструктурного освоєння частини території землі та її географічні параметри впливають на швидкість руху товарної маси і відповідно на оборот капіталу, тобто поєднуються зі сферою обміну і споживання.

Землекористування як економічна категорія визначається характером суспільного виробництва, конкретним соціальним типом господарства, в якому функціонує земля як засіб виробництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні й методологічні підходи до екології землекористування в системі суспільних земельних інтересів досліджували науковці: Б.М. Данилишин, Я.В. Коваль, І.М. Лицур, А.М. Третяк та ін. Ми проаналізували та обґрунтували теоретичні аспекти екології землекористування, принципи, механізми та напрями управління земельними ресурсами. Однак на значну увагу заслуговують вивчення засад виділення екології землекористування в особливий блок у системі земельних відносин як своєрідної еколого-технологічної категорії суспільних інтересів.

Постановка завдання. Метою роботи є обґрунтування засад виділення екології землекористування в особливий блок у системі земельних відносин як своєрідної еколого-технологічної категорії суспільних інтересів.

Виклад основного матеріалу. Виступаючи як об'єкт всезагальних інтересів і "наскрізний" фактор суспільного відтворювального процесу, земельні ресурси слугують основою для формування і виділення в єдиній системі суспільних відносин їх специфічної складової суспільних земельних відносин – землекористування. У процесі землекористування, економічні, екологічні, сільськогосподарські, містобудівні та інші земельні відносини об'єктивно обумовлені в соціально-економічні зв'язки і відносини (залежності) між людьми з приводу використання землі. Ці відносини виникають з огляду на розподіл, використання і відновлення корисних властивостей земельно-територіальних ресурсів [1, с. 8]. Вони у формі землекористування, набуваючи ринкову вартість і залишаючись об'єктом всезагальних інтересів та "наскрізним" фактором відтворювального процесу, стають не периферійним, а центральним, базовим об'єктом суспільних відносин. Отже, землекористування переміщується у структурі суспільних відносин в їх основу, фундамент стає регулятором усієї іншої сукупності суспільних зв'язків і залежностей, включаючи не тільки економічну, але і соціально-демографічну, політичну, екологічну та інші сфери і складові частини [1, с. 9]. Отож, специфіка землекористування виражається, з одного боку, у відносному для конкретного суб'єкта обмеженні володіння земельними ресурсами, а з іншого – у багатосуб'єктивності, багатомірності, багатofункціональності і соціальній універсальності земельних відносин щодо використання землі.

Щодо землі вживаються також такі терміни, як "земельні ресурси" або "земельно-ресурсний потенціал". У цих випадках ідеться про земельну ділянку або землекористування як об'єкт земельних відносин (власності або володіння). Виходячи з триєдиної функції землі: 1) просторового операційного базису; 2) інтегрального природного ресурсу – джерела продовольства і засобу виробництва; 3) носія соціальних інтересів (земельних відносин) і екологічних умов життя населення, у системі суспільних інтересів і відносин, її необхідно розглядати як земельно-територіальний ресурс.

При цьому у відтворювальному процесі земельно-ресурсний потенціал у складі факторів відтворювального процесу потрібно виділяти в окрему особливу соціально-економічну категорію. Насамперед через те, що земля як природний ресурс не є продуктом попередньої праці, вона має рентоутворюючі фактори, а земельна рента є загальноісторичною генетичною основою рентних відносин загалом. Виступаючи як об'єкт всезагальних інтересів і "наскрізний" фактор суспільного відтворювального процесу, земельний ресурс слугує основою для формування і виділення в єдиній системі суспільних відносин її специфічної складової – суспільних земельних відносин. Під земельними відносинами розуміють об'єктивно обумовлені соціально-економічні зв'язки і відносини (залежності) між людьми з приводу розпорядження, володіння і користування землею [2]. Ці відносини виникають завдяки розподілу, використанню і відновленню корисних властивостей землі як природного і територіального ресурсу. Осно-

вою, практично, будь-яких відносин людини щодо землі є поєднання особистого, економічного та екологічного інтересів.

Тому, відповідно, *земельні інтереси*, які виникають у суспільстві, можна розподілити на дві групи [13, с. 10]: 1) еколого-технологічні інтереси – інтереси з приводу ефективно збалансованого освоєння природних властивостей земельного ресурсу; 2) соціально-економічні інтереси – інтереси з приводу товарно-грошових параметрів земельної власності.

У сфері розподілу і перерозподілу земельних ресурсів перша група суспільних земельних інтересів (еколого-технологічна) орієнтується на параметри функціонально-господарської структури земельного фонду, а саме фокусується на масштабах, пропорціях і пріоритетах його розподілу за ступенем господарського освоєння (освоєні, слабо освоєні та неосвоєні), категоріях земель, типах цільового використання (сільське господарство, забудова міст та інших населених пунктів, рекреація, розміщення промисловості, транспорту тощо), видах дозволеного (еколого-безпечного) використання земельних угідь (рілля, сіножаті, пасовища, території під забудовою, лісові угіддя, чагарники, болота тощо), інтенсивності експлуатації й антропогенної дії. Як суспільні, так і індивідуальні інтереси переважно однаковою мірою орієнтовані на підтримання найефективнішої функціонально-господарської еколого-орієнтованої структури земельного і територіального фонду, яка організовується у процесі землеустрою. Друга соціально-економічна група суспільних земельних інтересів у сфері розподілу і перерозподілу земельного і територіального фонду спрямована на структуру земельної власності за складом, поєднанням і пропозиціям, які складають її соціально-економічні форми.

Як відзначалося у спільному з А.М. Третяком науковому дослідженні [3, с. 11-12] та дослідженні Н.В. Кузін [4], розкриваючи викладені вище два зрізи суспільних інтересів з приводу ефективного використання землі, в першому випадку вони концентруються навколо гранично допустимих антропогенних навантажень на довкілля і земельних ресурсів. У другому випадку йдеться вже про стійке, низькозатратне і високопродуктивне землеволодіння і землекористування, результатів якого досягають за рахунок найбільш повної відповідності суспільному споживчому попиту, а витрати мають стійку тенденцію до зниження за рахунок активного освоєння досягнень науково-технічного прогресу і соціальних мотивацій до високопродуктивної праці. До того ж, суспільство зацікавлене в тому, щоб висока продуктивність освоєння та використання землі поєднувалися з максимальним збереженням і примноженням її корисних властивостей і якостей. Особливо актуальні ці суспільні інтереси [3, с. 12] внаслідок різкого погіршення у ХХІ ст. екологічної ситуації, яка поставила на перше місце необхідні для виживання людства вимоги здійснення екологічно стійкого землеволодіння та землекористування як головного критерію його ефективності. Це не означає, що інтереси високодохідного освоєння земельних і територіальних ресурсів втратили своє значення (розміщення продуктивних сил України та їх регіональна економіка, питання економічного простору і динаміки розвитку продуктивних сил України детально досліджено в роботах Б.М. Данилишина, Я.В. Коваля, І.М. Лицюра, В.С. Бондара, І.Я. Антонечка [5-7]). Вони (ін-

тереси) посіли відповідне їм місце в глобальному забезпеченні історичної перспективи людської популяції та збереження її як біологічного виду. Отже, освоєння земельних ресурсів дедалі більше потребує об'єктивної необхідності екологізації землекористування, пошуку найбільш обґрунтованих, стосовно охорони довкілля, форм і способів економічно продуктивного, ефективного, а врешті – сталого землекористування.

Землекористування посідає центральне місце у системі знань за будь-якого суспільного устрою, виконуючи одночасно дві важливі функції: засіб виробництва і предмет особливого споживання, відпочинку, культурного дозвілля тощо. З об'єктами землекористування [3, с. 19] тісно пов'язані економічне і правове регулювання державою різних сфер життя суспільства і матеріального виробництва. Основний, базовий об'єкт землекористування – земля – має унікальне і ключове значення в усій системі підприємницької діяльності людей і їхньому житті. Вона є особливою цінністю для всього людського суспільства, оскільки є єдиним місцем проживання всіх народів і всіх поколінь людей, основним і природним фактором у будь-якій сфері бізнесу, прямим або непрямим учасником виробництва всіх інших товарів і благ.

У ринковому середовищі багатфункціональність землі зростає. Як природний об'єкт, який існує незалежно від волі людей, земля – це вся планета, коліска людства, що виконує важливу екологічну функцію. Одночасно земля – це і ґрунт, верхній шар нашої планети, її поверхня або просторовий базис – об'єкт господарювання, який відображає економічні відносини. Соціальна роль землі в тому, що вона є місцем проживання і умовою життя людини. І, останнє, земля як територія держави обумовлює політичну функцію. Тому здійснення угод із земельними ділянками [3, с. 20] регулюється не лише конституційними нормами і земельним правом, але й цивільним законодавством з урахуванням лісового, екологічного та іншого спеціального законодавства.

Тому, земля як не відновлюваний природний ресурс багатфункціонального призначення має особливий юридичний статус. Для держави і суспільства, надаючи землю у власність, важливо, щоб закон збереження матерії був дотриманий. Важливо також, в якому стані перебуває найбільше багатство – земля. І якщо на території будь-якого землекористування сталися збитки, наприклад від ерозії ґрунтів, то суспільство (використовуючи закон збереження матерії) вимушене спрямувати на відшкодування заподіяних збитків частину додаткової вартості, яка планувалася для використання на загальнонародні потреби. Тому під час формування правових нормативів і економічних методів регулювання земельних екологічних відносин держава повинна виходити з теорії раціонального (сталого) землекористування.

Історична природа конфліктів (кризових явищ), їхні корені зароджуються у глибинах людських відносин, до яких належать і земельні, зумовлюються економічним, політичним, культурно-освітнім, юридичним середовищем, тобто передумовами функціонування й розвитку економіки. Запобіжним заходам виникнення конфліктності під час використання земель є створення інституту обмежень у використанні земель та розроблення класифікатора цільового призначення земельних ділянок та дозволеного використання земель за складом угідь

та класифікатора обмежувальних обтяжень права власності на землю [8-10]. Землекористуванню, як зазначає А.М. Третяк [11], теж притаманні економічні, культурно-освітні, морально-етичні, організаційні, політичні, соціальні, юридичні, екологічні та інші аспекти. Отже, землекористування, як і економічний, екологічний та земельний устрій суспільства, історично розвивається і змінюється разом зі зміною відносин прав власності на землю, форм та методів використання землі. Отож, землекористування виділяється в особливу соціально-економічну категорію не лише через специфіку землі як унікального об'єкта загальних багаточільових інтересів. При цьому існує ще одна особливість: двоїтий стан земельного фонду, що є у відтворювальному процесі одночасно і природним тілом, і товаром, який включено до системи товарно-грошових відносин як соціально-економічна категорія [13, с. 27]. Відповідно, безліч земельних інтересів, що виникають у суспільстві, поділяються на дві групи [13, с. 27]: а) інтереси з приводу ефективного освоєння природних властивостей земельного ресурсу (еколого-технологічні інтереси); б) інтереси з приводу товарно-грошових параметрів земельної власності (соціально-економічні інтереси). Характеристику структури суспільних земельних інтересів, що впливають на екологію землекористування, наведено на рисунку.

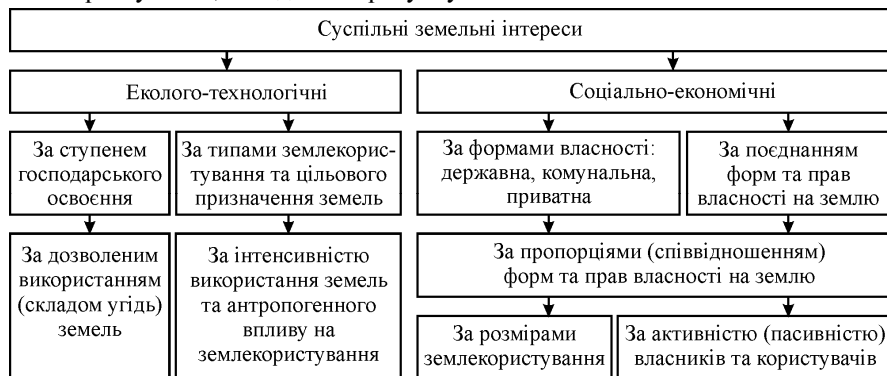

Рис. Логічно-смілова схема структури суспільних земельних інтересів, що впливають на екологію землекористування

Природні (еколого-технологічні) умови землекористування характеризуються також ґрунтовими, геоботанічними, гідрографічними й іншими умовами, що становлять його продуктивний потенціал [14, с. 11]. Найважливішими екологічними факторами формування системи землекористування у організаційно-правовому відношенні [14, с. 12] є:

1. **Категорія земель.** Визначається за основним цільовим призначенням і характеризується не тільки економічними цілями, але й екологічними, завданнями та порядком використання земель у межах землекористування. Хоч основна частина земель належить до земель сільськогосподарського призначення, в межах території сільськогосподарського підприємства можуть бути землі інших категорій: державного лісового фонду, водного фонду і природоохоронного призначення. Ці землі мають відповідний екологічний вплив на підприємницьку діяльність, і порядок та характер викорис-

тання мають бути врегульовані у правовому відношенні. Відповідно тільки зонування земель за їх категоріями і типами землекористування створює організаційно-правові основи екологізації землекористування.

- Режим землекористування.** Характеризується правилами використання, обліку, охорони і моніторингу, установленими земельними й іншими видами законодавства. При значних розмірах, наприклад сільськогосподарського землекористування, правовий режим може бути неоднорідним, що істотно позначається на господарському використанні окремих земельних ділянок.
- Обмеження у використанні земель.** Обмеження землекористування полягає в обмеженні прав в інтересах інших фізичних і юридичних осіб щодо організації використання та охорони земель. До об'єктів, що потребують особливих умов використання, належать землі природоохоронного призначення, транспортні магістралі загального користування, багато водойм та інші землі.
- Договірні умови використання земель.** До цього фактора належать стан правового і господарського статусу сільськогосподарського підприємства, землекористування якого сформоване на договірній основі. Господарчі товариства широко використовують орендовані землі, що перебувають у приватній власності громадян, а також землі державної та комунальної власності, які передані їм у користування або оренду. Договірні умови використання цих земель не виключають змін з ініціативи однієї зі сторін. Тому розглянутий фактор може вплинути на формування і екологічну стабільність землекористування більшості сільськогосподарських підприємств.

Еколого-технологічні і правові фактори сільськогосподарського землекористування органічно взаємозалежні. У сукупності вони визначають виробничі умови сільськогосподарського підприємства, які безпосередньо впливають як на результати його діяльності так і на екологічний стан землекористування. Варто підкреслити, що землекористування в екологічних відносинах бере участь не лише тією частиною земельної території підприємства, яка реально використовується, наприклад у сільськогосподарському виробництві. Не використовуваними, тобто "зайвими", можуть виявитися не лише заліснені, заболочені й інші землі, а і сільськогосподарські угіддя, непридатні до механізованого обробітку, недоступні внаслідок бездоріжжя або неефективні в цьому господарстві з інших причин, але вони є екологостабілізуючими.

Отже, екологія землекористування має бути виділена в особливий блок у системі земельних відносин через специфіку землі як своєїрідної еколого-економічної категорії суспільних інтересів.

Висновки. Виходячи з триєдиної функції землі: просторового операційного базису; інтегрального природного ресурсу – джерела продовольства і засобу виробництва; носія соціальних інтересів (земельних відносин) і екологічних умов життя населення, у системі суспільних інтересів і відносин, земельні інтереси, які виникають у суспільстві, пропонуємо поділити на дві групи: 1) еколого-технологічні інтереси – інтереси з приводу еколого-збалансованого освоєння природних властивостей земельного ресурсу; 2) соціально-економічні інтереси – інтереси з приводу товарно-грошових параметрів земельної власності. Відповідно, екологія землекористування має бути виділена в особливий блок

у системі земельних відносин через специфіку землі як своєрідної еколого-технологічної категорії суспільних інтересів.

Найважливішими екологічними інструментами формування системи еколого-безпечного землекористування в організаційно-правовому відношенні є: зонування земель за їх категоріями і типами землекористування, режим землекористування та землевпорядні і містобудівні регламенти, обмеження у використанні земель та договірні умови використання земель.

Література

1. Третяк А.М. Законодавчо-нормативні проблеми екологічних відносин прав власності та прав користування землею в Україні / А.М. Третяк, В.М. Другак // Земельне право України : наук.-теор. журнал, 2010. – № 6. – С. 10-21.
2. Научные основы рационального использования и охраны природных ресурсов Полесья Украины. – К. : Вид-во "Наук. думка", 1993. – 245 с.
3. Третяк А.М. Наукові основи економіки землекористування та землевпорядкування / А.М. Третяк, В.М. Другак. – К. : ТОВ ЦЗРУ, 2003. – 337 с.
4. Кузін Н.В. Формування земельних відносин в ринкових умовах, їх еколого-економічна та соціальна ефективність : дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.08.01 – Економіка природокористування і охорони навколишнього середовища / Н.В. Кузін. – К., 2005. – 224 с.
5. Коваль Я.В. Прогноз розвитку і розміщення продуктивних сил України до 2015 року / Я.В. Коваль, В.С. Бондар, І.Я. Антонечко та ін. – К. : РВПС України НАН України, 2004. – 370 с.
6. Коваль Я.В. Регіональна економіка : навч. посібн. / Я.В. Коваль, І.Я. Антонечко. – К. : Вид. дім "Професіонал", 2005. – 272 с.
7. Данилишин Б.М. Економічний простір і динаміка розвитку продуктивних сил України: теоретико-методологічні основи дослідження / Б.М. Данилишин, Я.В. Коваль, І.М. Лишур та ін. / за ред. чл.-кор. НАН України, д-р екон. наук, проф. Б.М. Данилишина. – К. : РВПС України НАН України, 2008. – 220 с.
8. Третяк А.М. Класифікатор земель України за цільовим призначенням. – У 3-х ч. / А.М. Третяк. – К. : ТОВ ЦЗРУ, 2000. – Ч. 1. – 41 с.
9. Третяк А.М. Класифікатор обмежувальних обтяжень права власності на землю. – У 3-х ч. / А.М. Третяк. – К. : ТОВ ЦЗРУ, 2000. – Ч. 2. – 13 с.
10. Третяк А.М. Землеустрій / А.М. Третяк, В.М. Другак, Й.М. Дорош, О.С. Дорош, М.П. Стецюк // Класифікатор цільового призначення земельних ділянок та дозволеного використання земель за складом угідь / Свідцтво про держ. реєстрацію прав автора на твір від 27.07.2010 р., № 34262.
11. Третяк А.М. Історія земельних відносин і землеустрою в Україні : навч. посібн. / А.М. Третяк. – К. : Вид-во "Аграрна наука", 2002. – 280 с.
12. Кузін Н.В. До питання про основи формування земельних відносин в умовах ринкової економіки / Н.В. Кузін // Вісник аграрної науки : наук.-теорет. журнал НААН України. – 2001. – № 2 (574). – С. 73–74.
13. Третяк А.М. Економіка землекористування та землевпорядкування : навч. посібн. / А.М. Третяк. – К. : ТОВ ЦЗРУ, 2004. – 542 с.
14. Другак В.М. Теоретичні та методичні основи економіки землекористування / В.М. Другак. – К. : ТОВ ЦЗРУ, 2004. – 129 с.

Другак В.Н. Экология землепользования в системе общественных земельных интересов Украины

Обосновано, что экология землепользования должна быть выделена в особый блок в системе земельных отношений специфики земли как своеобразной эколого-технологической категории общественной интересов. Предложены земельные интересы, возникающие в обществе, которые разделены на две группы: эколого-технологические интересы и социально-экономические интересы.

Ключевые слова: землепользование, экология землепользования, общественные интересы, эколого-технологические интересы.

Drugak V.M. Environmental land use in the system of public land interests of Ukraine

It is grounded that land-use ecology has to be extracted in particular block in land relations system because of specificity of land as ecotechnological category of social relations. It is proposed to divide land interests in society in two groups: ecotechnological and socio-economic interests.

Keywords: land use, ecology of land-tenure, public interest, environmental and technological interests.

УДК 504.06:632.08

Ст. наук. співроб. П.Я. Чумака, канд. с.-г. наук;

біолог 2-ї категорії В.П. Ковальчук – Ботанічний сад ім. акад. О.В. Фоміна

ЕКОЛОГІЧНО БЕЗПЕЧНИЙ ЗАХИСТ РОСЛИН ВІД ІНВАЗІЙНИХ ШКІДЛИВИХ ОРГАНІЗМІВ В УМОВАХ МІСТА

Наведено результати ефективності використання екологічно безпечного інсекто-фунгіциду на основі гірчиці проти трипса західного квіткового, метелика американського і борошнистої роси азалії. Встановлено, що препарат на основі ріпаково-гірчичної олії з емульгатором проявляє інсектофунгіцидні властивості. Технічна ефективність препарату за концентрації 2,0 % за умови використання проти борошнистої роси азалії становить 78,12 %, трипса західного квіткового – 81,54 %, метелика американського білого – 89,41 %. Фітотоксичної дії досліджуваного препарату на рослини роду *Rhododendron* L., *Chrysanthemum indicum* L. та *Morus alba* L. не відзначено.

Ключові слова: *Frankliniella occidentalis*, *Huphantria cunea* Drury, *Erysiphe azaleae*, інсектофунгіцид.

Вступ. Інвазійні карантинні шкідливі види (метелик американський білий – *Huphantria cunea* Drury, трипс американський квітковий – *Frankliniella occidentalis* Pergande та борошниста роса азалії – *Erysiphe azaleae* U. Braun) набули поширення в Україні, завдаючи шкоди багатьом видам рослин, що використовуються для озеленення парків та дендраріїв.

Як відомо, тривале й безсистемне використання одного й того ж пестициду може призвести до появи стійких до нього форм збудників хвороб та шкідників. Встановлено, що формування стійкості проти системних фунгіцидів відбувається досить швидко і залежить від біології патогену, механізму дії препарату та кількості обробок. Навіть після припинення використання препаратів, проти яких виробилась стійкість, резистентність зберігається від шести місяців до трьох років. Беручи до уваги незначний спектр фунгіцидів, які дозволені для використання у відкритому та закритому ґрунті в умовах міста, захист рослин від карантинних шкідливих організмів є досить складною проблемою. Особливо актуальна ця проблема у ботанічних садах, на території яких регулярно проводяться екскурсії, лекції для студентів та школярів.

Одним із шляхів вирішення цієї проблеми може бути використання настоїв з рослин, що мають інсектицидні властивості. Препарати з інсектицидних рослин мають відомі переваги й недоліки, порівняно з використанням синтетичних пестицидів. Більшість препаратів із рослинної сировини небезпечні для людини, порівняно швидко розкладаються, не накопичуються у тваринах і рослинах. Поряд із цим, у літературних джерелах не відзначено виникнення стійкості у комах, кліщів та збудників грибних і бактеріальних захворювань рослин